

UO'K: 349.41:332.3:004

QISHLOQ XO'JALIGI YERLARINI MUHOFAZA QILISH VA NOQONUNIY EGALLASHNING OLDINI OLISH: MUAMMOLAR, HUQUQIY ASOSLAR VA RAQAMLI YECHIMLAR**Umrzoqov Sherniyoz Abdimurodovich**

Qashqadaryo viloyati prokuraturasi 32-bo'lim boshlig'i

Annotatsiya. Maqolada O'zbekistonda qishloq xo'jaligi yerlaridan oqilona foydalanish, sug'oriladigan yerlarni muhofaza qilish hamda yer maydonlarini o'zboshimchalik bilan egallab olish holatlarining oldini olish masalalari tahlil qilingan. Yer resurslarining oziq-ovqat xavfsizligidagi o'rnini, yer hisobi va monitoringini yuritishdagi institutsional muammolar, huquqiy javobgarlik mexanizmlari hamda raqamli kadastr va geoaxborot tizimlarini joriy etish zarurati asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: yer resurslari, sug'oriladigan yerlar, yer monitoringi, yer hisobi, o'zboshimchalik bilan egallash, qishloq xo'jaligi, raqamli kadastr, geoaxborot tizimi, oziq-ovqat xavfsizligi.

Annotatsiya. V statye analiziruyutsya voprosi ratsionalnogo ispolzovaniya selskoxozyaystvennix zemel, oxrani oroshayemix zemel i preduprejdeniya samovolnogo zanyatiya zemelnix uchastkov v Uzbekistane. Obosnovana rol zemelnix resursov v obespechenii prodovolstvennoy bezopasnosti, rassmotreni institutsionalnie problemi vedeniya zemelnogo ucheta i monitoringa, mexanizmi yuridicheskoy otvetstvennosti, a takje neobxodimost vnedreniya sifrovix kadaastrovix i geoinformatsionnix sistem.

Ключевые слова: земельные ресурсы, орошаемые земли, земельный мониторинг, земельный учет, самовольное занятие, сельское хозяйство, цифровой кадастр, геоинформационная система, продовольственная безопасность.

Abstract. The article examines the rational use of agricultural land, protection of irrigated land, and prevention of unauthorized occupation of land plots in Uzbekistan. It substantiates the role of land resources in food security, discusses institutional challenges in land accounting and monitoring, legal liability mechanisms, and the need to introduce digital cadastral and geoinformation systems.

Keywords: land resources, irrigated land, land monitoring, land accounting, unauthorized occupation, agriculture, digital cadastre, GIS, food security.

Kirish. Yer va tuproq resurslari mamlakatning strategik tabiiy boyliklaridan biri hisoblanadi. Ayniqsa, sug'oriladigan qishloq xo'jaligi yerlari oziq-ovqat xavfsizligini ta'minlash, aholi bandligi va hududlarning iqtisodiy barqarorligini saqlashda muhim o'rin tutadi. Shu bois yerdan oqilona foydalanish, uning unumdorligini asrab-avaylash va kelajak avlodlarga yuqori mahsuldor holatda yetkazish davlat siyosatida ustuvor ahamiyat kasb etadi.

Qishloq xo'jaligi yerlaridan samarali foydalanish har bir hududning tuproq-iqlim sharoiti, suv ta'minoti, meliorativ holati va ishlab chiqarish ixtisoslashuvi bilan bevosita bog'liq. Shu sababli ekinlarni ilmiy asosda joylashtirish, almashlab ekish tizimini yo'lga qo'yish, yer monitoringini uzluksiz olib borish va yer hisobini aniq yuritish orqali yer resurslaridan foydalanish samaradorligini oshirish mumkin.

So'nggi yillarda yer munosabatlarini tartibga solish va yerdan foydalanish ustidan davlat nazoratini kuchaytirish bo'yicha muhim huquqiy va tashkiliy choralar ko'rilmogda. Jumladan, qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar va ekin maydonlarida monitoring ishlarini amalga oshirish tartibi, yerdan oqilona foydalanish mezonlari hamda yer to'g'risidagi qonunchilikni buzganlik uchun javobgarlik mexanizmlari takomillashtirilmoqda [1; 4; 5].

Shu bilan birga, joylarda ayrim hollarda sug'oriladigan yerlarni o'zboshimchalik bilan egallab olish, ajratilgan yer maydonlaridan maqsadsiz foydalanish, noqonuniy bino-inshootlar qurish va yer hisobini yuritishda ma'lumotlar bir xilligining ta'minlanmasligi kabi muammolar saqlanib qolmoqda. Mazkur holatlar yer resurslarining iqtisodiy qiymati pasayishiga, tuproq unumdorligiga zarar yetishiga, investitsiya muhiti va qonun ustuvorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Tadqiqotning maqsadi va vazifalari. Maqolaning maqsadi qishloq xo'jaligi yerlarini muhofaza qilish va yer maydonlarini noqonuniy egallash holatlarining oldini olish bo'yicha mavjud muammolarni ilmiy-amaliy jihatdan tahlil qilish hamda raqamli boshqaruv

mexanizmlariga asoslangan takliflarni ishlab chiqishdan iborat.

Ushbu maqsaddan kelib chiqib, tadqiqotda quyidagi vazifalar belgilandi: qishloq xo'jaligi yerlarining strategik ahamiyatini ochib berish; yer hisobini yuritish va monitoringdagi institutsional muammolarni tahlil qilish; o'zboshimchalik bilan egallash holatlarining sabab va oqibatlarini o'rganish; amaldagi huquqiy asoslarni umumlashtirish; yer resurslarini raqamli boshqarish bo'yicha takliflar ishlab chiqish.

Yer resurslari qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishining asosiy vositasi bo'lib, uning sifati va huquqiy muhofazasi hosildorlik, suv resurslaridan samarali foydalanish, fermer xo'jaliklari barqarorligi va aholi turmush darajasiga bevosita ta'sir qiladi. Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlardan oqilona foydalanish deganda yer maydonlarida tuproq unumdorligining pasayishi va meliorativ holatning yomonlashishiga yo'l qo'ymaslik, shuningdek, mahsuldorlikning zarur ko'rsatkichlariga erishishga qaratilgan faoliyat tushuniladi [4].

Amalda yerdan foydalanish samaradorligi faqat agrotexnik tadbirlarga emas, balki yer huquqlarining aniqligi, hisob va monitoring tizimining ishonchiligi, mas'ul tashkilotlar o'rtasidagi axborot almashinuvi hamda jamoatchilik nazorati bilan ham belgilanadi. Shu jihatdan yer resurslarini boshqarishda zamonaviy raqamli texnologiyalardan foydalanish obyektiv zaruratga aylanmoqda.

1-jadval. Yerdan foydalanishda uchrayotgan asosiy muammolar va yechimlar

Muammo	Asosiy sabab	Taklif etilayotgan yechim
Yer hisobida ma'lumotlar turlicha yuritilishi	Soliq, kadastr va qishloq xo'jaligi ma'lumotlarining integratsiya qilinmaganligi	Yagona elektron yer balansi va idoralararo ma'lumot almashinuvini joriy etish
Sug'oriladigan yerlarda noqonuniy qurilishlar	Joylarda muntazam nazorat va tezkor aniqlash mexanizmining yetarli emasligi	Masofadan zondlash, konturlar kesimida risk-tahlil va tezkor monitoring
Shaxsiy tomorqa va dehqon xo'jaligi yerlarini farqlashda noaniqlik	Huquqiy maqom, soliqqa tortish va amaldagi foydalanish o'rtasida moslikning ta'minlanmaganligi	Yer maqomini kadastr, soliq va mahalla ma'lumotlari asosida qayta inventarizatsiya qilish
Yer ajratish jarayonlarida inson omili	Bosqichlarning murakkabligi va ma'lumotlarning yetarli ochiq emasligi	Elektron auksion, raqamli rozilik, ochiq xarita va avtomatlashtirilgan tekshiruvlar

Tahlillar yer maydonlarini o'zboshimchalik bilan egallash holatlari ko'p omilli muammo ekanligini ko'rsatadi.

Birinchi omil — joylarda yer nazorati tizimining ayrim davrlarda yetarlicha kuchli bo'lmaganligi. Xususan, shirkat xo'jaliklari tugatilganidan keyingi yillarda yer tuzish bo'linmalari shtatlarining qisqarishi yer maydonlarida muntazam monitoring o'tkazish imkoniyatlarini cheklagan. Natijada yillar davomida shakllangan ayrim noqonuniy egallash holatlari o'z vaqtida aniqlanmagan.

Ikkinchi omil — yer qonunchiligini buzganlik uchun javobgarlik choralarining oldingi davrlarda yetarlicha ta'sirchan bo'lmaganligi. Keyingi islohotlar natijasida sug'oriladigan yerlarni o'zboshimchalik bilan egallab olishga yo'l qo'ymaslik bo'yicha chora ko'rmagan yer egasi, yerdan foydalanuvchi yoki ijarachiga nisbatan jinoiy javobgarlik nazarda tutilgan [2]. Bu esa yerdan foydalanuvchilarning huquqiy mas'uliyatini oshirishga xizmat qiladi.

Uchinchi omil — yer ajratish jarayonlarida shaffoflik va ma'lumotlar ochiqligining yetarli darajada ta'minlanmaganligi. Yer ajratish yoki yerdan foydalanish huquqini rasmiylashtirish bosqichlari murakkab va turli idoralar ma'lumotlariga bog'liq bo'lganda, inson omili kuchayadi. Bu esa korrupsiya xavfini oshirishi, noqonuniy kelishuvlar va maqsadsiz foydalanish holatlariga sharoit yaratishi mumkin.

To'rtinchi omil — yer hisobi turli idoralar kesimida bir xil yuritilmasligi. Soliq, kadastr va qishloq xo'jaligi organlari ma'lumotlarining o'zaro mos kelmasligi yer maydonlarining haqiqiy toifasi, foydalanuvchisi, maydoni va soliqqa tortilish maqomi bo'yicha noaniqliklar keltirib chiqaradi. Ayniqsa, shaxsiy tomorqa, yakka tartibdagi uy-joyga tegishli yer va dehqon xo'jaligi yerlarining amaliy farqini aniq belgilash muhim hisoblanadi.

Qarshi tumani "Chaman" mahalla fuqarolar yig'ini hududida "issiqxona" qurish maqsadida 49,7 ball bonitetli 2,5 gektar sug'oriladigan yer maydoni ajratilganligi, biroq mazkur yer maydonida ruxsat beruvchi hujjatlarisiz bino-inshoot qurish holati aniqlanganligi amaliyotda yerdan maqsadli foydalanish va nazorat masalasi qanchalik dolzarb ekanini ko'rsatadi.

Bu kabi holatlarning xavfli tomoni shundaki, sug'oriladigan yerlar qisqa muddatli xususiy manfaatlar ta'sirida qishloq xo'jaligi aylanmasidan chiqib ketishi mumkin. Yer maydonida noqonuniy qurilish amalga oshirilishi tuproq qatlamining buzilishi, irrigatsiya tarmoqlariga zarar yetishi, kelgusida yerni qayta tiklash xarajatlarining oshishi va mahalliy oziq-ovqat ta'minotiga salbiy ta'sir ko'rsatishi ehtimolini kuchaytiradi.

Oliy sud Plenumining yer to'g'risidagi qonunchilikni buzish bilan bog'liq jinoyat ishlari bo'yicha tushuntirishlarida yer uchastkasini o'zboshimchalik bilan egallab olish qonunchilikda belgilangan tartibda ajratilmagan yoki huquqni tasdiqlovchi hujjatlarsiz foydalanish sifatida izohlangan. Sug'oriladigan yerlarda qurilish ishlarini amalga oshirish bilan bog'liq o'zboshimchalik holatlari esa alohida huquqiy baholanishi zarur [5]. Raqamli **monitoring va yagona yer hisobi zarurati**. Yer resurslarini samarali boshqarish uchun qishloq xo'jaligi korxonalari, fermer va dehqon xo'jaliklari, tomorqa yerlari, suv osti, yo'l osti va vaqtincha foydalanilmayotgan yer maydonlarini yagona raqamli tizimda aniq aks ettirish lozim. Bunda har bir yer konturi bo'yicha maydon, yer toifasi, foydalanuvchi, huquq turi, tuproq sifati, sug'orish manbai, soliq maqomi va amaldagi foydalanish holati elektron pasportda ko'rsatilishi maqsadga muvofiq.

Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 14-yanvardagi 22-son qarori bilan qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar va ekin maydonlarida monitoring ishlarini amalga oshirish tartibi belgilangan. Unda monitoringni milliy geografik axborot tizimidagi davlat yer kadastr ma'lumotlari asosida amalga oshirish, shuningdek, davriy, joriy va tezkor monitoring mexanizmlaridan foydalanish nazarda tutilgan [1].

Shuningdek, 2024-yil 30-dekabrda 914-son qarori bilan tasdiqlangan tartibda qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlardan oqilona foydalanish holatini baholash, almashlab ekish rejalari va yaylovlardan foydalanish mezonlari belgilab berilgan [4]. Ushbu normalarni amaliyotda samarali ishlatish uchun monitoring natijalari "E-ijara", kadastr, soliq va mahalla axborot tizimlari bilan integratsiya qilinishi zarur.

Takliflar

1. Yagona elektron yer balansi tizimini joriy etish. Barcha qishloq xo'jaligi yerlari konturlar kesimida kadastr, soliq, qishloq xo'jaligi va mahalla ma'lumotlari bilan solishtirilgan holda yagona bazada yuritilishi lozim.
2. Masofadan zondlash va geoaxborot texnologiyalaridan foydalanishni kuchaytirish. Sputnik suratlari, dron monitoringi va raqamli xaritalar orqali noqonuniy qurilish, ekin joylashuvi va yerdan maqsadsiz foydalanish holatlarini tezkor aniqlash mumkin.
3. Risk-tahlilga asoslangan nazoratni yo'lga qo'yish. Sug'oriladigan yerlar, aholi punktlariga yaqin konturlar, yuqori bonitetli maydonlar va yer ajratish tarixi murakkab bo'lgan hududlar ustuvor monitoring obyekti sifatida belgilanishi kerak.
4. Shaxsiy tomorqa va dehqon xo'jaligi yerlari maqomini aniqlashtirish. Foydalanilayotgan yer maydonining haqiqiy maqomi, soliqqa tortilish turi va kadastr ma'lumotlari o'zaro moslashtirilishi zarur.
5. Yerdan foydalanuvchilarning huquqiy madaniyatini oshirish. Fermer, dehqon xo'jaligi rahbarlari, mahalla mas'ullari uchun yer qonunchiligi, javobgarlik choralari va elektron xizmatlar bo'yicha doimiy o'quvlar tashkil etish maqsadga muvofiq.
6. Idoralararo javobgarlik va ma'lumot almashinuvini kuchaytirish. Kadastr, qishloq xo'jaligi, soliq, prokuratura va mahalliy hokimliklar o'rtasida aniq reglament asosida axborot almashinuvi yo'lga qo'yilishi lozim.
7. Jamoatchilik nazoratini oshirish. Ochiq elektron xaritalarda yer toifasi, ijara huquqi, foydalanish maqsadi va noqonuniy holatlarni bildirish imkoniyatini yaratish yer munosabatlarida shaffoflikni kuchaytiradi.

Xulosa

Qishloq xo'jaligi yerlarini muhofaza qilish, sug'oriladigan yerlardan maqsadli va samarali foydalanish hamda o'zboshimchalik bilan egallash holatlarining oldini olish mamlakatning oziq-ovqat xavfsizligi va barqaror rivojlanishi uchun muhim shart hisoblanadi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, mavjud muammolar faqat huquqiy javobgarlik choralari bilan emas, balki aniq yer hisobi, raqamli monitoring, idoralararo integratsiya va joylarda tizimli profilaktika orqali hal etilishi mumkin.

Yer resurslari haqidagi ma'lumotlarning yagona elektron bazada yuritilishi, masofadan zondlash texnologiyalari orqali tezkor monitoring, risk-tahlilga asoslangan nazorat va jamoatchilik ishtirokining kuchaytirilishi noqonuniy egallash holatlarini qisqartirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, yerdan foydalanuvchilarning huquqiy madaniyatini oshirish va yer munosabatlarida shaffoflikni ta'minlash uzoq muddatli samaradorlikning asosiy omilidir.

Xulosa qilib aytganda, yer resurslarini asrab-avaylash faqat davlat organlarining vazifasi emas, balki har bir yerdan foydalanuvchi, mahalla

va jamoatchilikning ham mas'uliyatidir. Yuqori unumdor yer maydonlarini kelajak avlodlarga saqlab qolish uchun huquqiy, tashkiliy va raqamli boshqaruv mexanizmlari bir butun tizim sifatida ishlashi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2022-yil 14-yanvardagi 22-son qarori bilan tasdiqlangan "Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlar va ekin maydonlarida monitoring ishlarini amalga oshirish tartibi to'g'risida"gi nizam. – Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi: lex.uz.
2. O'zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. – Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi: lex.uz.
3. O'zbekiston Respublikasining Ma'muriy javobgarlik to'g'risidagi kodeksi. – Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi: lex.uz.
4. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2024-yil 30-dekabrda 914-son qarori bilan tasdiqlangan "Qishloq xo'jaligiga mo'ljallangan yerlardan oqilona foydalanish tartibi to'g'risida"gi nizam. – Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi: lex.uz.
5. O'zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining 2024-yil 16-dekabrda 36-son "Yer to'g'risidagi qonunchilikni buzish bilan bog'liq jinoyat ishlari bo'yicha sud amaliyotining ayrim masalalari to'g'risida"gi qarori. – Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi: lex.uz.
6. Qishloq xo'jaligi yerlarini muhofaza qilish, yer hisobi va monitoringiga oid amaliy materiallar va tahliliy ma'lumotlar.